

Sevda Mahmudova

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ İNGİLİS SÖZLƏRİNİN FONETİK VƏ SEMANTİK MƏNİMSƏNİLMƏSİ PROSESİ

Mənimsəmə hadisəsi və prosesinin öyrənilməsinin ən çətin və mürəkkəb tərəfi onun dərəcə və səviyyəsinin müəyyən olunmasıdır. Nadir Məmmədli yazır ki, Azərbaycan dilçiliyində almınma söz və terminlərin mənimsənilməsi məsələsi birmənalı izah olunmamışdır (1, s.230)

N.Məmmədlinin başqa bir fikrinə görə, mənimsəmə hadisəsini mənimsəmə prosesi və mənimsəmə dərəcəsi mərhələlərinə ayırmaq əlverişlidir. Alınmaların mənimsəmə dərəcəsi onların milli sözlərlə fonetik, qrafik, morfoloji, semantik və s. cəhətdən tutuşdurulması yolu ilə müəyyən olunur. (1, s.230).

İnformasiya mübadiləsi, müasir dünyada yeni siyasi-iqtisadi, sosial-ictimai münasibətlərin nəticəsi olaraq xalqlar arasında, dillər arasında əlaqələr genişlənir. Bu əlaqə və münasibətlər ABŞ dövləti ilə daha intensiv şəkildə aldığı üçün həmin ölkənin dilindən Azərbaycan dilinə yeni söz və terminlər axışmaqdadır.

İngilis dilinin dünyada geniş yayılması, onun beynəlxalq dil statusu qazanması, yeni anlayış, əşya, hadisə və münasibətləri adlandıran sözlərin bu dil əsasında formalaşması bu dillə əlaqənin diqqət mərkəzində olduğunu göstərir. Özünəməxsus-əlamətləri ilə görünən Azərbaycan-İngilis tarixi-mədəni əlaqələri, o sıradan dil əlaqələri mətbuat dilində istifadə olunan yeni söz və terminlərin də öyrənilməsi üçün müəyyən şərait yaradır. Bu aktual mövzuda, əlbəttə, tədqiqatlar aparılmışdır və yenə də aparılır (2; 3; 4, 21 s.)

Biz İngilis dilindən Azərbaycan dili üçün müxtəlif sahələr üzrə alınan söz və terminlərin mənimsəmə imkanlarını tədqiq edirik. Çox çətin anlaşıla bilər ki, bir dil, hətta özünün ən qədim durumunda belə, digər dilin heç bir təsirinə məruz qalmamış olsun. (5, s.139)

Qnu da qeyd edək ki, alınma sözlər, terminlər və onların mənimsənilməsi ilə əlaqədar xeyli tədqiqat əsərləri yazılsa da, bu həmin məsələnin tam həlli sayıla bilməz. Ona görə ki, alınma sözlərin, terminlərin bir dildən digərinə keçidi dayanıqlı hadisə deyil, yəni keçmə prosesi hər an, zaman-zaman sürətlənir.

Azərbaycan dilinə keçmiş və hazırda da keçən alınmaların bir çoxu ümumişlək söz, adi termin, bir çoxu isə beynəlmiləl səciyyəlidir. Bunlar Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinin, terminoloji fondunun ümumi təbəqəsini təşkil edir. Bu cür durumda, həmin alınmalar dilimizin ümumi xarakteri və qanunauyğunluqları ilə tənzip olunur.

Bu tədqiqatı aparacağımızdan başlıca məqsəd Azərbaycan dilinin leksik tərkibinə daxil olmuş İngilis alınmalarının mənimsənilməsi və işlənilməsi prinsiplərini müəyyən etmək və onun şərhini verməkdən ibarətdir.

Tədqiqatçılar yazırlar ki, «dil işarəsi təkcə dil faktı, dildə müşahidə olunan semantik formul kimi qalmır, bəlkə də dilin leksik-semantik sisteminin bir komponenti kimi çıxış edir. Çünki dilin leksik-semantik öz bütövlüyü və vahidliyi etibarilə artıq mövcuddur. Bu sistemə daxil olan ünsürlərin funksiyası onların sistem daxili qarşılıqlı əlaqələri ilə xarakterizə olunur. Eyni zamanda, bir sistem daxilində mövcud olan hansı dil faktı, semantik formul diferensiallaşma prosesi keçirir və müşahidələr göstərir ki, belə bir proses yalnız tarixi inkişaf nəticəsində, xüsusən cəmiyyətin ictimai-siyasi və elmi-texniki proqnozlara paralel olaraq sadədən mürəkkəbə doğru sürətlənməsi, istiqamətləndirilməsi nəticəsində baş verir.» (6) Bəllidir ki, hər bir dilə məxsus spesifik sistem və qrammatik quruluş mövcuddur. «Lüğət tərkibinə daxil olan sözlər, təbii ki, yekincis deyildir. Minilliklər boyu inkişaf prosesində sözlərin quruluşu dəyişmiş, sözlər sadə, düzəltmə, mürəkkəb olmaqla müxtəlif şəkillərə düşmüşlər» (7, s.32 (944 s.)

Lüğət tərkibindəki sözlər yalnız həmin dilin sözlərindən ibarət ola bilmir. Bu tərkibdə digər dillərin payı vardır. Odur ki, bir dil başqa dildən söz yaxud termin əldə edərkən onları özünün fonetik və qrammatik qayda-qanunlarına tabe edir. Dilimiz də tarixən və indinin özündə də digər dillərdən söz və terminləri alaraq özünün fonetik, leksik və qrammatik normalarına uyğunlaşdırmışdır.

İngilis dilindən alınma sözlərin Azərbaycan mətbuat dilində (həm şifahi, həm də yazılı)-mənimsənilmə prosesi çox mürəkkəb bir mərhələni təşkil edir. Bu mənimsəmə əsasən 3 səviyyədə (fonetik, qrammatik və semantik) gerçəkləşir. Vaxtı ilə rus dili vasitəsi ilə Azərbaycan dilinə keçmiş söz və terminlər, sonra bədii tərcümə yolu ilə, son illər isə siyasi-iqtisadi, iqtisadi-mədəni əlaqələrin, həmçinin də elmi-texniki, informasiya tərəqqisi ilə əlaqədar mətbuatda özünə yer edən İngilis alınmaların mənimsənilmə mərhələləri şübhəsiz ki, asan olmamışdır.

Son illər bu sahədə yazılmış dissertasiya işlərində düzgün olmayaraq, «ilk dəfə İngilis alınmalarının fonetik, qrammatik və semantik səviyyədə mənimsənilməsi məsələləri öyrənilir»- fikri ilə də razılaşmaq olmaz. Hələ sovet dövründə bu məsələ də tədqiq olunmuşdur.

Müasir mətbuatın dilində həmin mənimsənilmə faktları transkripsiya və transliterasiya yolu ilə mümkün olmuşdur. Bir fikri vurğulamaq yerinə düşər ki, Azərbaycan auditoriyasında İngilis alınmalarının transkripsiyası yolu ilə mənimsənilməsində iki dilin qrafem və fonemlərinin qarşılıqlarının təyin olunmasının əsas ölçüləri müəyyən olunmalıdır. Zaman keçdikcə, mənimsənilmiş sözlər və terminlər yeni mənalar qazanmış Azərbaycan dilinin semasioloji bazasını genişləndirmişdir. Məs.: standart, skayner, printer, tünər, toner, vatt, blok, blokada, beysbol, bar, banknot, banket, ballast, noutbuk (notebook), biznesmen, bunker və s.

İngilis dilində olduğu kimi mənimsənilənlər: standart (standard). Yalnız sözün sonunda d səsi t səsinə keçilmişdir. Mənalari: 1. Öz ölçüsünə, formasına, keyfiyyətinə görə tələbata cavab verən hər hansı bir şeyin nümunəsi. «Standart» sözü məcazi mənada da işlənərək mənimsənilmişdir: «Bir-birinə oxşayan, şablon, basmaqəlib, orijinallıqdan məhrum. Standart suallar qarşısında qalmışdı (Xalq qəzeti», 23 noyabr 1998-ci il).

Mənimsənilmiş söz Azərbaycan dilinin söz yaradıcılığı prosesində fəal iştirak etmişdir: standartlaşdırılma, standartlaşdırılmaq, standartlaşdırma, standartlıq və s. (ADİL, II c., s.106)

Start (ing. start). Söz olduğu kimi mənimsənilmişdir. Sözü mənası iki istiqamətdə mənimsənilmişdir: 1) müəyyən məsafə üzrə idman yarışlarının başlanma momenti, anı; 2) qaçış yarışında; yarışın başlandığı yer.

Həmin söz idman sahəsində fəal işlənərək yeni düzəltmə sözlər əmələ gətirmişdir; startçı- siqnalı verən hakim anlamında (ADİL, II c., s.106) Sport (ing. sport). İdman termini olduğu kimi mənimsənilmişdir. Sözü mənası; Orqanizmi

möhkəmlətmək və inkişaf etdirmək və insanda iradi keyfiyyətlər tərbiyə etmək məqsədilə edilən fiziki mümarisələr (gimnastika, güləsmə, müxtəlif oyunlar və s.)

Mənimənilmiş bu sözə ən məhsuldar şəkilçi olan -çı artırmaqla «sportçu» sözü yaradılmışdır. «Sportu peşə etmiş adam, müntəzəs surətdə sportla məşğul olan pəpm, idmançı (ADİL, II c., s.105)

Spidometr (ing. speed- sürət və yun, metro-ölçürəm). Avtomobillərdə, motosikllərdə sürətli və keçilən məsafəni göstərən cihaz. (ADİL, II c., s.105) Göründüyü kimi, bu cihaz adı mənimənilmə prosesində dəyişikliyə məruz qalmışdır. Sterling (ing. sterling)- mənimənilmədə g-q keçidi baş vermişdir. İngiltərədə qızıl və gümüş pullarının qanuni standart meyarı (ADİL, II c., s.107)

Tibbi termin Stres (ing. stress-gərginlik). Qoşa ss- bir 5 ilə reallaşmışdır. Mənası: Xarici və ya daxili mühitin mənfə qeyri-spesifik amillərinin təsirinə cavab olaraq canlı orqanizmdə əmələ gələn spesifik fizioloji reaksiya (ADİL, II c., s.108). Hərbi termin: tank (ing. tank. Azərbaycan dilində bu söz iki mənada mənimənilmişdir: 1) çətin keçilən yerlərdə hərəkət edə bilən, top və pulemyotlarla silahlı tırtıllı zirehli döyüş maşını; 2) mayeləri saxlamaq və ya daşımaq üçün xüsusi şəkildə düzəldilmiş bak, sistemli və s. (ADİL, II c., s.134).

Mənimənilmiş sözün söz yaradıcılığı funksiyası mürəkkəb formada terminoloji vahidləri əmələ gətirmişdir: tankvuran (düşmən tanklarını vurmaq üçün işlədilər) tankqayıran (tankqayırməqlə məşğul olan. Tankqayıran zavod; tankqayırmə (Tank və ya tank üçün alət və cihazlar qayırməq sahəsinə aid (zavod və s.). Tankqayırmə sənayesi (ADİL, II c., s.135)

Tanker (ing. tanker). Dəyişikliyə uğramamış formada mənimənilmişdir.

Nümunələr də göstərir ki, sözügedən dildən Azərbaycan dilinə keçmiş və keçən sözlərin tərkibində bir çox əlamətlər müşahidə olunur. Bunlardan biri dəyişiklik edilmədən, yəni olduğu kimi mənimənilən və işlədilər vahidlərdir. İngilis dilindən birbaşa yaxud rus dilinin vasitəsilə (əsasən, sovet dönmində) alman sözlərin müəyyən bir hissəsi həmin xalqın ədəbi dilində olduğu kimi heç bir dəyişmə olmadan istifadə olunanlardır.

Müasir Azərbaycan dilinin fonetik tələbinə, qrammatik strukturuna müvafiq ingilis sözlərinin öz ilk quruluşunun maksimal dərəcədə qorunub saxlanması qorunur. Bu isə alınma sözlərin unifikasiyası ilə əlaqədar problemləri keyli dərəcədə asanlıq gətirir. Belə ki, müasir Azərbaycan dilində söylər müəyyən ahəngə tabedir. Həmin sözlərdə qalın və incə saillərin bir-birini izləməsi özünü göstərir. Ona görə də, bu cür bir prosesə müvafiq olan ingilis söz və terminləri olduğu kimi işlədilər Məs.: fermer, fider, forvard, forsunka, futbol və s. sözləri buna misallar göstərə bilərik.

Azərbaycan dilində sözün önündə də və sonunda da iki samitin yan-yana gəlməsi adi haldır. Buna baxmayaraq, müqayisə və qarşılaşdırılan dildən alman vahidlərdə belə bir vəziyyətlə qarşılaşmaq mümkün deyildir. Məs.: forvard (idman yarışında hücumçu), çiks (gəmidə dor meydançasını saxlamaq üçün dayaq), tral (kisə şəkildə balıq toru, sualtı minaları tutmaq üçün alət, dəniz dibində yaşayan heyvanları tutmaq və dənizin dibini araşdırmaq üçün cihaz), brauning (xüsusi sistemin silah növü), raund (boksda vuruşun bir hissəsinin davam etdirdiyi iki ya üç dəqiqəlik vaxt, müddət).

İngilis alınmalarının Azərbaycan dilində mənimənilməsi ilə bağlı bir məsələni də qeyd edə bilərik: Azərbaycan dilində vurğu, bir qayda olaraq, sözlərin son hecasındakı saitin üzərinə düşür. Amma belə bir qanunauyğunluq qarşılaşdırılan dildə özünü göstərmir. Azərbaycan dilinə keçmiş və mənimənilmiş bir sıra ingilis sözlərində isə vurğu əsas etibarilə olduğu kimi qalır, dəyişmir. Misal üçün: trisel (üç və ya dörd bucaqlı yelkən), fartinq (İngiltərədə 1/4 pensə bərabər ən xırda bürünc pul), fornsinq (idman növü), xejer (kombayının biçinçi aparatı, biçin maşını), fritreder (ticarət növü) və s.

Tədqiqat və müşahidələr göstərir ki, Azərbaycan dilinə müəyyən zamanlarda keçmiş ingilis alınmalarında əsas etibarilə aşağıdakı dəyişmələr özünü göstərir:

1) fonetik və qrammatik dəyişikliyə məruz qalan vahidlər. Ümumiyyətlə, müasir Azərbaycan dilində istifadəyə buraxılmış bir sıra ingilis alınmalarının fonetik və ya qrammatik dəyişikliyə məruz qalması və bu cür mənimənilməsi onu göstərir ki, bu cür söz və terminlər bu dilin bilavasitə daxili müqavimətinə məruz qalır. Həmin müqavimət isə dillərin özünəməxsusluğunu zöündə inikas etdirən fonetik və ya qrammatik quruluşlarla əlaqədardır.

2) İngilis dilindəndə sözügedən dilə keçmiş söz və terminlərdə bir səs digəri ilə əvəzlənir və bu cür də mənimənilir. Məs.: çemper (düyməsi və yaxalığı olmayan toxuma yun və ya iplik köynək) Bu vahid Azərbaycan dilində cemper formasında qəbul edilmişdir (Azərbaycan ilinin orfoqrafiya lüğəti. Bakı, 1975, s.111).

3) Digər bir nümunə: naylon (neylın). İngilis dilindəki forma Böyük Britaniyada və ABŞ-da məsafə ölçüsü kimi istifadə olunan metrologiya termini Azərbaycan dilinə liqa şəkildə keçmişdir.

İngilis dilinin Azərbaycan dilində mənimənilmiş sözlərində səsdüşümü hadisəsi iki şəkildədir: a) ingilis söz və terminlərində bəzi durumlarda sonuncu sait ixtisar olunur. Məs.: fabrika sözündə a sait ixtisar olunaraq fabrik şəkildə Azərbaycan dilində mənimənilmişdir. Həmçinin, həmin fikri not (ingilis dilində nota) termini barədə də söyləmək olar. Tədqiqat göstərir ki, bir sıra ingilis söz və terminlərinin ortasında işlənen qoşa samitlərdən biri mənimənilərkən Azərbaycan dilində ixtisar biçiminə düşür. Məs.: buddoq (ing. - buldoq (Azərb.). Mənası: güclü, ağıllı və s. Qrammatik dəyişikliyə uğrayaraq mənimənilən ingilis söz və terminlərinin tədqiqatlarda iki forması qeyd olunur. Bu bölgü A.Qurbanova məxsusdur: 1) mənbə dildəki bu və ya digər nitq hissələrinə aid olan söz alınma nəticəsində keçdiyi dildə başqa nitq hissəsinə çevrilir; 2) bu və ya başqa söz mənbə dildə müstəqil söz olduğu halda, başqa dilə keçəndə şəkilçiləşir.

Azərbaycan dilinə keçmiş alınmalardakı həmin dəyişmələr eləcə də ingilis alınma söz və terminlərdə də müşahidə edilmir. Amma Azərbaycan dilində istifadə olunan bir sıra ingilis söz və terminlərinin sonundakı morfoloji göstəricilərin Azərbaycan dilindəki variantı ilə əvəzlənir. Məs. yumorist- yumor+lu, vaqon- vaqonqayıran, vaqondartan, vaqonaparan, vaqondoluran və s. İngilis dilindən alınmış söz və terminlərin bir çoxu bizim dildə bir sıra durumlarda iki və daha artıq nitq hissəsinin vəzifəsini yerinə yetirir. Misal üçün: leyborist (ingilis dilində isimdir), Azərbaycan dilində mənimənilən zaman sifəti olur. Məs.: leyborist adam. İngilis dilindəki sözləri Azərbaycan dilində mənimənilməsi prosesində dil vahidinin tərkibindəki semantik dəyişiklik də nəzərə alınmalıdır. Azərbaycan dilində mənimənilmiş bir sıra söz və terminlər alan dildə məna dəyişmələrinə məruz qalmışdır. Məsələn, «blok» sözü ingilis dilində ağır şeyləri qaldırmaqdan ötrü sadə maşın, mexaniz və onun fırlanan diskdən (çarxdan) ibarət olan hissəsi mənasında başa düşülür. Bununla yanaşı, həmin söz Azərbaycan dilində «evin blok», «mühərrikin bloku» və həmçinin də toplu, sistem, bütöv (televizorun bütün blokunu dəyişmək və s.) anlamlarında qəbul olunmuş və mənada mənimənilmişdir.

Semantik dəyişikliyə məruz qalan sözlərdən biri də «boykot» sözüdür. Siyasi termin kimi «boykot» sözü ingilis dilində bir şəxs, təşkilat, dövlət və s. ilə tamamilə yaxud qismən əlaqəni kəsmək mənasında istifadə olunur. Amma bu kəlmə Azərbaycan dilində həm ingilis dilində olan anlamda, həm də «boykot etmək» tərkibi biçimində kimisə təhqir etmək mənalarda istifadə olunaraq mənimsənilmişdir.

«Bunker» kəlməsi bir zaman ingilis dilində «kömür qutusu» anlamını kəsb etmişdir. Azərbaycan dilinə keçərək mənimsəniləndə isə geniş semantik dəyişikliyə məruz qalaraq bir sırp mənalarda gerçəkləşmişdir. Həmin mənalar bunlardır 1) kombaynın yeşik şəklində bir hissəsi olub, içərisində müvəqqəti olaraq taxıl saxlandığı yer; 2) müxtəlif istehsalatlarda, gəmidə və s.-də içərisində səslənən materialları saxlamaqdan ötrü xüsusi qurğuları olan böyük yeşik. Bu və ya başqa nümunələr göstərir ki, bir sıra ingilis sözləri Azərbaycan dilinə keçəndən və mənimsəniləndən sonra yalnız mənə genişliyinə, mənə şəxələnməsinə gətirib çıxarmışdır. Bu cür bir proses Azərbaycan dilinin zənginliyini, semantik baxımdan geniş ifadə imkanlarına malik olduğunu üzə çıxarır.

Azərbaycan dilində mənimsənilmiş ingilis kəlmələrinin bir qismi də həm fonetik, nəm də semantik dəyişikliyə uğramışdır. Məsəl üçün «trast» kəlməsini götürək: ingilis dilində bu kəlmə kapitalist ölkələrində bir neçə müəssisənin inhisarçı birləşmə formalarından biri kimi başa düşülən mənasında; Azərbaycan dilində isə «trest» kəlmədə işlənərək bir sıra müəssisənin ittifaqı, birləşməsi anlamını qazana bilmişdir.

«Faktoriya» kəlməsi isə ingilis dilində sosial baxımdan geri qalan müstəmləkə, yaxud asılı ərazilərdə hər hansı bir dövlətin biznesləri tərəfindən təşkil edilən ticarət kontoru və əlahiddə qəsəbə anlayışını təzahür etdirir. Eyni formada həmin kəlmə Azərbaycan türkcəsində xəzli heyvanlar ovlanan uzaq rayonlarda tədarük təchizat və mədəniyyət mənasında istifadə edilir. Qeyd etmək lazım gəlir ki, Azərbaycan dilində istifadə olunan ingilis kəlmələrinin əsas qismi lazımı ehtiyac ucbatından dildə mənimsənilmişdir. Yəni həmin kəlmələrin təzahür etdiyi semantik çalarların Azərbaycan dilində törəmələrinin olmamasına görə bir çox ingilis kəlmələrinin dildə işlədilməsi vacibliyi qarşıya çıxmışdır. Həmin kəlmə və terminlər sahə cəhətdən aşağıdakı kimi qruplaşa bilər:

Texniki inkişaf əlaqədar: ballast, bunker, buldozer, vaqon, dok, kater, konveyer, konteyner, krekinq, lift, rels və s.

İdmanla əlaqədar: voleybol, kross, krossvord, basketbol, boksyor, matç, rekord, raund, rekordsmen, sprint, tonnis, vatepol və s. Ölçü və pul vahidlərinin adları: penni (pens), pens (xırda pul), mil (məsafə, uzunluq ölçüsü), yard (91 sm.ə bərabər olan ingilis uzunluq ölçüsü), dollar və-ş.

Şəxs ifadə edən: kvaker (İngiltərədə və ABŞ-da kilsə mərasimlərini inkar edən xristian dini təriqətinin üzvü), insaid (futbol və xokkey komandasında orta xəttə olan, orta və arxa oyunçunun arasında bir mövqe tutan hücumçu), lendlord (İngiltərə torpağının fermerləri icarəyə verən iri mülkədar) özü təsərrüfatı idarə etmir, lobbi (ABŞ-da parlament nümayəndələrinə təsir göstərən böyük bankların monopoliyalarının anketləri, biznesləri) və s.

Azərbaycan dilində mənimsənilmiş terminlərin bir hissəsini də beynəlmiləl alınmalar təşkil edir. Həmin mənimsənilmənin tarixi XIX yüzilliyin ortalarından başlanmışdır. O vaxtdan mənimsənilmiş söz və terminlər, əsasən, bunlardır: film, klub, kloun, miçman, om (fizikada vahidlər sistemi), proyektor, ballada, manufaktura, mitinq, katod, statistika, tranzistor, tost, taksi, basketbol, blokada, baksyor, dedektiv, dispetçer, dollar, import, eskalator, krossvord, lider, lord, mil, park, rekord, ramb, biznesmen, vatt, liqa, metodist, seleksiya, sterlinq, taym, trest, faktoriya və s.

Mənimsənilmiş həmin beynəlmiləl söz və terminlərin mənalara nəzər salmaq, sonra isə onların Azərbaycan dilinin söz yaradıcılığında mövqeyini və rolunu aydınlaşdırmaq.

Film (ing. film). Kinofilm, kinoşəkil, kinolent. «Dədə Qorqud» filmi. Uşaqlar üçün film. «Film» sözü vasitəsilə yaranan yeni sözlər: filmoskop (ing. film və yun. Skopeo-baxıvram). Pozitiv kinoplyonkaları göstərmək üçün proyeksiya aparatı. Filmoteka (ing. film və yun. Theke-yeşik). Kinostudiyada, kitabxanada və ya kinofabrikdə kinofilmlərin yığılıb saxlandığı şöbə, arxiv (Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. IV cild, Bakı, Elm, 1987, s. 281-282).

Faktoriya (ing. factory). 1. Müstəmləkə ölkələrində xarici tacirlərin ticarət kantoru və yaşadığı yer. 2. SSRİ-də bəzi uzaq ovçuluq rayonlarında ticarət və təchizat məntəqəsinin adı (ADİL, IV c, s.266)

Tent (ing. tent). Günəş və yağışdan qorunmaq üçün parusın örtük. Avtomaşının tenti (ADİL, IV c., s.144).

Tennis (ing. lavn tennis). Oyunçuların xüsusi meydançada topu raketaların zərbəsi ilə top üstündən bir-birinə atmasından ibarət idman oyunu. Stolüstü tennis. (ADİL, IV c., s.144)

Söz yaradıcılığında tennis sözü «tennisçi» sözünün yaranmasında iştirak etmişdir.

Tsanzistor (ing. transistor). Elektrik siqnallarını gücləndirmək üçün yarımkeçirici cihaz (radiotexnikada, elektronkada çox vaxt elektron lampalarının əvəzinə işlədilir).. (ADİL, IV c., s.207).

-lu morfoloji göstəricisi ilə bu sözdən «tranzistrlu» törəmsi meydana gəlmişdir. Yəni transiztoru olan, tranzistorla işləyən. Tranzistorlu radiocihaz (yenə orada, s.207).

Beləliklə, Azərbaycan dili ingilis dilindən aldığı kəlmə və terminləri öz qanunlarına, öz daxili strukturuna uyğunlaşdıraraq mənimsəyə bilmişdir. Bu dildə mənimsəmə prosesinin formalaşmasına və mənimsəmə dərəcələrinin üzə çıxmasına səbəb olmuşdur.

Alınmaların mənimsəmə dərəcəsi onların milli sözlərlə fonetik, qrafik, morfoloji, semantik və s. cəhətdən tutuşdurulması yolu ilə müəyyən olunur. Alınma sözlərin bir dildən digərinə keçidi dayanıqlı hadisə deyil, yəni keçmə prosesi zaman-zaman sürətlənir. İngilis dilindən alınma sözlərin Azərbaycan mətbuat dilində (həm şifahi, həm də yazılı) mənimsənilmə prosesi çox mürəkkəb bir mərhələdir. Bu mənimsəmə əsasən 3 səviyyədə (fonetik, qrammatik və semantik) gerçəkləşir. Müasir Azərbaycan dilinin fonetik tələbinə, qrammatik strukturuna müvafiq ingilis sözlərinin öz ilk quruluşunun maksimal dərəcədə qorunub saxlanması qorunur. Bu isə alınma sözlərin unifikasiyası ilə əlaqədar problemləri xeyli dərəcədə asanlıq gətirir. Belə ki, müasir Azərbaycan dilində sözlər müəyyən ahəngə tabedir? Həmin sözlərdə qalın və incə saitlərin bir-birini izləməsi özünü göstərir. Ona görə də, bu cür bir prosesə müvafiq olan ingilis söz və terminləri olduğu kimi işlədilir.

Müstəqillik illərində Azərbaycanın sosial-mədəni həyatında baş verən çoxcəhətli hadisə və proseslərlə bağlı olaraq, eləcə də quruluşun dəyişməsi, elmi texniki-informasiya mübadiləsinin son dərəcə güclənməsi ilə bağlı olaraq bir çox yeni ingilis kəlmə və terminləri Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinə, mətbuata yol tapmaqdadır və onların mənimsənilməsində mövcud çətinliklər də yaranmışdır.

Bütün belə mənimsəmələr də Azərbaycan-İngilis dil kontaktlarının gələcəkdə də optimal şəkildə öyrənilməsinə şərait yaradır. Yeni dövrdə İngilis dilində Azərbaycan dilinə keçən sözlərin mənimsənilməsi yeni dil normalarına uyğunlaşır. Bunlar quruluş etibarilə həm müəyyən dəyişikliyə uğrayır. Həmin inkişafın nəticəsi olan dəyişmələr sözlən dilində normalarından asılı vəziyyətə düşür.

Ədəbiyyat siyahısı

Məmmədli Nadir. Alınma terminlər. Bakı, Elm, 199

Nəzirli K.T. Dövrü mətbuatda İngilis mənşəli sözlər və onların alınmasında tərcümənin rolu. NDA, 1999

Tağızadə N.Ə. Azərbaycan mətbuatında İngilis dilindən alınmalar. NDA, Bakı, 2009.

İsmayılova F.G. Azərbaycan dilində İngilis sözləri. Avtoreferat, Bakı, 1992.

Черных П.Л. Об основном словарном фонде языка. «Вопросы языкознания». М., 1952.

Будагов Р.А. История слов и истории общества. М., 1971.

7. Kazimov Qəzənfər. Azərbaycan dilinin qrammatikası. Bakı, «Elm və təhsil», 2017.

Mənbələr

Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti. Bakı, 1975.

Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. IV cild, Bakı, Elm, 1987

Açar sözlər: informasiya mübadiləsi, fonetik mənimsənilmə, semantik mənimsənilmə, yeni dil normaları, semantik dəyişmə.

Ключевые слова: обмен информацией, фонетическое мастеринг, семантическое мастеринг, новые языковые нормы, семантические изменения.

Key words: information exchange, phonetic mastering, semantic mastering, new language norms, semantic change.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются аспекты использования англоязычных слов и терминов азербайджанского языка в печати.

Адаптация нового языка к нормам термина является сложным языковым событием. Поэтому этот процесс также наблюдается на разных уровнях. В азербайджанской прессе полны термины с английского языка

SUMMARY

The article deals with the aspects of English-language words and terms used in the vocabulary of the Azerbaijani language and in the press. The adaptation of the new words and terms to the norms of language is a complex linguistic event. Therefore, the degree of adoption in this process is also observed at different levels. The "fate" of full and semi-structured English loan words the Azerbaijani press is the next process, whether the using of these words are dependent on the social backdrop.

RƏYÇİ: dos.S.Abbasova